

PROUST-VARIÁCIÓK

Gondolatok Az eltűnt idő nyomában Jancsó Júlia új fordításában megjelent első kötete kapcsán

A „magyar Proust”

„Az első magyar Proust-kötetek, a harmincas évek elején, a fordító és irodalmi közege, a Nyugat korai és érzékeny világirodalmi tájékozódásáról tesznek tanúságot. [...] Mint oly sokszor történt már a magyar irodalomban, [...] itt is egy korai, sok külföldit megelőző jelentős kezdemény születik, amelynek – ehhez képest – nagyon is elkészt és szórványos lesz a folytatása” – panaszkolta Somlyó György 1983-ban, a teljes magyar Proust-fordítást hiányolva.¹ Az első kötet Gyergyai Albert-féle magyarítása 1937-ben jelent meg, majd egy évre rá következett a *Bimbózó lányok árnyékában*. Gyergyai neve ettől fogva összeforrt Proustéval, de a teljes „magyar Proust” – a háború és az azt követő hatalmas és ideológiai átrendeződés okán – csak nem akart megszületni, ami a franciául nem tudók számára töredékes és hamis Proust-kép kialakulásához vezetett.

A harmadik kötetre újabb ötven évet kellett várni. A *Guermantes-ék* csak 1983-ban kerülhetett az olvasók kezébe, a fordítás sokat bírált színvonala pedig nem választható el a ténytől, hogy Gyergyai csak élete delén túl, több hosszú megszakítást követően vehette fel újra a munka fonalát, így a szöveggel való újbóli „egymásra találás” már nem járt együtt azzal a revelációval, mellyel az első kötetek megismerése a *Nyugat* nemzedékére hatott. Mint arra Karafiáth Judit rámutat, az író hazai fogadtatására kezdettől fogva a francia kritika áhítatos lelkesedése nyomta rá bélyegét, ám a Proust iránti érdeklődés csak a Gyergyai-féle fordítás megjelenése után érte el tetőfokát.²

E fordítások jelentősége annál is nagyobb, mert ritka, hogy a hazai irodalmi közélet olyan „nagy” irodalmakkal egy időben reagáljon a világirodalmi történésekre, mint amilyen például a német. Az első kötet német fordítása tíz évvel előzte meg a magyar kiadást (1926, Rudolf Schottlaender), s nem kisebb alkotók viaskodtak Proust bonyolult mondataival, mint Walter Benjamin (1927). Ám a kezdeti lelkesedés ellenére Proust az 1940-es években szinte teljesen feledésbe merült: „Lassacsckán már csak a könyvtárakban és az antikváriumok mélyén lappangott egy-két kötet a Gyergyai-fordításból [...]. Sajnos nem sok remény van arra, hogy belátható időn belül a magyar közönség anyanyelvén olvashassa a teljes Proustot [...]”³

Az irodalomtörténész és az író-műfordító szavai beigazolódtek, hiszen 1995-ig kellett várni, hogy az olvasóközönség – immár Jancsó Júlia fordításában – kezébe vehesse a negyedik kötetet (*Szodoma és Gomorra*), az ötödik (*A fogoly lány*) és hatodik (*Albertine nincs többé [A szökevény]*) regény megjelenése pedig immár évszázados adósságot törlesztett. A „magyar Proust” *A megtalált idő* 2009-es kiadásával vált teljessé, 2017-ben pedig, a *Swann* újrafordításával, részben újjá is született.

¹ Somlyó György, Fordítás-kísérletek Proustból, *Nagyvilág*, 1983. április, 564–566.

² Karafiáth Judit, Az eltűnt Proust-kultusz nyomában, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1990, 94. évf., 3. füzet, 377.

³ Uo., 378.

„Kezdetben volt Illiers, kis város Beauce és Perche határán, ahol néhány francia összebújt egy öreg templom kámzsás harangtornya körül; ahol egy ideges és érzékeny gyermek szép vasárnapi délutánokon a *François le Champit* vagy a *Vízimalmot* olvasta a kert gesztenyefái alatt; [...] Kezdetben volt Illiers, egy kétezer lakosú városka, s a végén lett Combray, szellemi hazája sok milliő olvasónak, akik szétszórta élnek öt földrészen, holnap pedig már a századok fonalán követik egymást – az Időben.”⁴

E stílusgyakorlatnak is beillő sorokkal zárja André Maurois, a két világháború közötti időszak ünnepezt regényírója Proustnak szentelt kötetét. Könnyű neki, mondhatnánk, hisz maga is író, kinek első regénye, a *Les Silences du colonel Bramble* (*A hallgatag Bramble ezredes*) 1918-ban jelent meg, alig egy évvel a *Bimbózó lányok árnyékában* előtt, s éppen annál a Grasset kiadónál, mely 1913-ban még a szerző saját költségén adta ki Proust első regényét, a *Du côté de chez Swann*t, mely Jancsó Júlia fordításában a *Swannék oldala* címet kapta. Maurois ezzel a pastiche-sal nemcsak Proust kedvelt műfaja előtt tiszteleg, de azokra a fordítási-szövegalkotási nehézségekre is ráirányítja a figyelmet, melyekkel a szerző minden fordítója szembesül.

Különösen hangsúlyos ez a kérdés azon alkotók esetében, akiknél a forma legalább olyan jelentős tartalomteremtő erővel bír, mint az elbeszélte események, a fabula szintjének motívumai. Mint azt a fordítást funkcionális, kognitív és társadalmi diskurzuscselekedetként értelmező Robert-Alain de Beaugrande kiemeli, a fordítási tevékenység csak akkor járhat sikerrel, ha a célnyelven is sikerül az értelmet megteremtő forma és a funkció egységének megőrzése.⁵ Prousttal kapcsolatban nem kell hosszan magyarázni, miért válik ez a fordítás kulcsproblémájává, hiszen *Az eltűnt idő* és szerzője tökéletes példái annak a XVIII. század második felében kezdődő folyamatnak, mely gyökeresen átértelmezi a stílus fogalmát. A XIX. század folyamán a „stílus”, melynek meghatározása mindaddig alapvetően retorikai hagyományokon alapult, mindinkább az egyéni írásmóddal azonosul.⁶ Leo Spitzerrel pedig éppen az első magyar fordítással egy időben érkezünk el ahhoz a strukturalista stilisztikai megközelítéshez, mely a stílust egyértelműen mint szerzői stílust határozza meg.

Az újrarendelt első kötet kapcsán vessük hát össze, miként nyúl hozzá a két fordító a prousti szöveghez.⁷ Példáinkat a regény stilisztikai jellegzetességeinek függvényében választottuk, hisz a stílus, a saint-simoni⁸ és flaubert-i értelmezésnek megfelelően Proust esetében sem csak megtestesítője, hanem forrása is egy jellegzetes lét- és gondolkodásmódnak. Ezért mondja Jancsó Júlia, hogy fordítóként hosszú időn át együtt kell élni a szöveggel, mint ahogyan ez a szerző és fordítója között kialakuló szellemi kötelék magyarázza azt is, miként válhatott Ruskin excentrikus stílusa a prousti regény szervező elvévé.⁹

Annak tükrében, hogy Proust stílusában egy „világkép” tükröződik, máris könnyeb-

⁴ André Maurois, *Proust*, ford. Szávai Nándor, Budapest, Gondolat, 1976, 338.

⁵ Robert de Beaugrande, *New Foundations for a Science of Text and Discourse: Cognition, Communication, and Freedom of Access to Knowledge and Society*. In: Károly Krisztina, *Szövegkoherencia a fordításban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 29.

⁶ Anne Herschberg Pierrot, *Style de genèse et style d’auteur, Romantisme*, Párizs, Armand Colin, 2010/2, 148. szám, 104.

⁷ A tanulmányban az alábbi két kiadásból idézzük: Marcel Proust, *Az eltűnt idő nyomában, Swannék oldala*, ford. Jancsó Júlia, Budapest, Atlantisz, 2017, 481 o. Illetve: Proust, Marcel, *Az eltűnt idő nyomában, Swann*, ford. Gyergyai Albert, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974, 434.

⁸ Leo Spitzer, *Saint-Simon et Proust. Sur le style de Marcel Proust*, *Cahiers Saint-Simon*, 2005, 33. szám, 91–96.

⁹ Philip Kolb, *Proust et Ruskin; nouvelles perspectives*, *Cahiers de l’Association internationale des études francaises*, 1960, 12. évf., 1. szám, 268.

ben értelmezhető a sokat emlegetett, „totális” mondatok szerepe, hiszen a teljesség igénye, a valóság megragadásának szándéka szervezi ezeket is. Ez a „valóság” futó impressziók laza kapcsolati hálója, melyben – az idő mindenhatóságánál fogva – az összes létező egyszerre önmaga, a múlt halovány mása, s egyben a jövő előképe is. Leo Spitzer a prousti stílus alapját a hosszú mondatokban – pontosabban azok ritmusában – véli megtalálni,¹⁰ melyek sajátosságait a következőképpen foglalhatjuk össze: az elő- és háttér egybeolvasztása és az ebből fakadó bonyolult központosítás, a visszatérő, ismétlődő mondat szerkezetek, a hármasegységek (különösen a hármas jelzős szerkezetek) használata, melyek egyensúlyt teremtenek a mondatban, illetve a mondatok fokozatos kiteljesedése a végső csattanóig.¹¹

Az incipitről

A két szövegváltozatot összevetve egyértelműen látszik, hogy Gyergyaival ellentétben, aki a regényekben váratlanul felbukkanó rövid mondatokat előszeretettel olvasztja bele az előttük vagy utánuk álló hosszabbakba, Jancsó Júlia igyekszik megőrizni a prousti mondatok szerkezetét, bármilyen hosszúak legyenek is azok.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a cím problematikája is, melyre igen különböző megoldásokat javasolnak a fordítók. Gyergyai az egyszerű *Swann*-nal egyértelműen a címszereplő regényeként határozza meg a kötetet. Jancsó Júlia a *Swannék oldala* megoldással igyekszik visszaadni a *Du côté de chez Swann* címben rejlő földrajzi-társadalmi-életkori meghatározottságot, ami a regény egyik központi problémája. A „*du côté*” kifejezésben azonban hangsúlyosabban jelen van az esztétikai, erkölcsi, világnézeti választások kérdése, mint az igencsak konkrét „oldalban”, így a *Swannék oldala* cím nem képes megjeleníteni a Swann felé – földrajzi és szellemi értelemben egyaránt érvényes – közeledni vágyás motívumát. Gyergyai a romantikus éregények felé tereli az olvasó elvárásait, holott tudjuk, hogy Swann fontos, de a narrátorral és a főhőssel összevetve csak másodlagos alakja a regénynek. Ezt támasztja alá a mű szókészletének elemzése is: bár a tulajdonnevek között kétségtelen Swann és Odette főlénye, a köznevek tekintetében azok vannak többségben, melyek a főhős alakjához kapcsolódnak (például anya, apa stb.).¹²

A cím fordítása láthatóan nem csak a magyar fordítók számára okozott fejtörést. A német *Swann világa* (*In Swanns Welt*, 1953-1961, Eva Rechel-Mertens), és az *Úton Swann felé* (*Auf dem Weg zu Swann*, 2013, Bernd-Jürgen Fischer) címek hasonló problémát vetnek fel, mint Gyergyai és Jancsó megoldása, bár mindenképpen szerencsésebbek azoknál. Az angolban pedig általában, így a Jancsó Júlia által is ismert és forgatott Moncrieff-féle fordításban is, a *Swann's Way* címváltozat vált elfogadottá.

Már a regény első mondata („*Longtemps, je me suis couché de bonne heure.*”) komoly kihívás elé állítja a fordítót. Hogyan ültethető át magyarra ez az egyszerű mondat úgy, hogy a művet meghatározó és *A megtalált idő* zárszavaként a regényfolyamot keretbe foglaló „*idő*” szó megjelenjen benne? Miként bánjon a fordító a „*longtemps*” időhatározó után szokatlan, perfekzív igeaspektust kifejező, *passé composé*-ban álló igevel? Arról nem is szólva, hogy a francia visszaható ige miatt egymás mellé kerülő „*je*” és „*me*” névmások kettősége/egysége, a bennük rejtőző időbeliség kérdése eleve megoldhatatlan feladatot jelent a magyar nyelvben. Jancsó Júlia a „*Jó ideig korán feküdtem.*” fordítással ad választ az első

¹⁰ Leo Spitzer, *Études de style*, ford. Alain Coulon, Michel Foucault és Éliane Kaufholz, Párizs, Gallimard, 1970, 398.

¹¹ Sjeff Houppermans et al., *Proust dans la littérature contemporaine*, Amsterdam–New York, Rodopi, 2008, 105.

¹² Brunet, Étienne, *L'évolution du vocabulaire dans la Recherche du temps perdu*, CUMFID 14, „Hommage à Pierre Guiraud”, 1983, 72. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01462804>

kérdésre, s a mai nyelvhasználatot alapul véve – ha nem is a grammatikai megfeleltethetőség szempontjából – jól érzékelteti a „*longtemps*” és a *passé composé* különös kapcsolatát is. Az igekötő nélkül használt „feküdni” jobban megüti az olvasó fülét, mint Gyergyai „feküdtem le” megoldása. Jancsó ezzel a folytatásnak is megágyaz, hiszen nem a lefekvés ténye érdekes, hanem az azt kísérő, álom és ébrenlét határán billegő tudatállapot.

A szavak ereje

E tudatállapot kapcsán érdemes kicsit elgondolkodni a „*cette croyance survivait pendant quelques secondes à mon réveil*” tagmondat, s azon belül a „*croyance*” szó fordításán. Gyergyai „érzésnek” fordítja, Jancsó pedig a „tévhit” kifejezést használja. Gyergyai igen szabadon bánik az értelem és érzelem kettősségével, s az értelem helyett gyakran az érzések felé (vagy éppen fordítva) tolja el a szöveg hangsúlyát, míg Jancsó megoldása olyan értékitéletet tartalmaz, mely az eredetiben nem szerepel. A „*croyance*” lehetne egyszerűen „meggyőződés”, ami semlegesebb, mint a „tévhit”, és pontosabb, mint Gyergyai fordítása. Hasonló, de fordított elcsúsztatást figyelhetünk meg a mondat folytatásában, mely franciául így hangzik: „*elle ne choquait pas ma raison, mais pesait comme des écailles sur mes yeux et les empêchait de se rendre compte que le bougeoir n’était pas allumé*”. Gyergyai a „*raison*” „értelemnek”, Jancsó „gondolkodásnak” fordítja, így Gyergyai változata jobban visszaadja a folyamat tudattalan jellegét.

Proust kapcsán meglepőnek tűnhet, hogy műveinek szókészlete „szegényesebb”, mint kortársainak hasonló terjedelmű szövegeié.¹³ A regény nyelvezete irodalmivá transzponált emelkedett társalgási nyelv, így dicséretes, hogy – saját koruk nyelvhasználatát tekintetbe véve – egyik fordító sem igyekszik poétizálni Proust mondatait. Am éppen a fentiek tükrében különösen feltűnő az olyan szaknyelvi kifejezések megjelenése a szövegben, mint például a „*métempsycose*”. A *Trésor de la Langue française* 70 000 000 szóra rúgó XIX-XX. századi korpuszában 189 alkalommal fordul elő a kifejezés, amihez képest a „lélek-vándorlás” (Gyergyai) és a „lélek újjászületése” (Jancsó) is igencsak köznapian hangzik. A francia szótárak tanúsága szerint a „*métempsycose*” nem kevésbé meglepő kifejezés egy alapvetően hétköznapi szókészlettel dolgozó regényben, mint amennyire a metempsichózis, palingenezis vagy akár a reinkarnáció lehetne a magyar változatban.

A *terminus technicus*ok ellentétpárját alkotó, Proust által teremtett csaknem 200 új szó közül kevés, például az „*aboutonner*” fordul elő az első kötetben, ahol Françoise kapcsán a következőket olvashatjuk: „*Allons, aboutonnez voir votre paletot et filons, et que je remarquais pour la première fois avec irritation qu’elle avait un langage vulgaire [...]*”. Jancsó fordítása így hangzik: „»Gyerünk, gombolja már be a kabátját, és lépünk«, s én először vettem észre bosszankodva, hogy közönségesen beszél [...].” Az „*aboutonner*” önmagában nem tartalmaz semmilyen különleges nyelvi *trouvaille*-t, Françoise kijelentésének köznyelvi jellege sokkal inkább a „*filer*” igében érhető tetten. Gyergyai a közönséges hangnem alátámasztására betoldja a francia szövegből hiányzó „meddig lófrál”-t, Jancsó pedig a „lépünk” szóval igyekszik ráerősíteni a népies jellegre. A „lépünk” azonban sokkal kevésbé közönséges, mint amennyire csoportnyelvi, a mai fiatalok nyelvhasználatára jellemző kifejezés, s helyette a „húzzunk” vagy „lóduljunk” kevésbé hatna furcsán a szövegben, míg Gyergyai „lógjunk”-ja kifejezetten idegenül hangzik a mai olvasó számára.

Ez is azt mutatja, hogy pusztán a nyelv változása és a kultúrához fűződő viszonyunk átalakulása miatt is létjogosultsága van az újabb fordításnak, hiszen Gyergyai változata a maitól igen különböző kulturális közegben született. Ez magyarázhatja, hogy a Karafiáth

¹³ Brunet, Étienne, „Le style de Proust dans la Recherche du temps perdu. Etude quantitative.”, in VII International Symposium of the Association for Literary and Linguistic Computing, Piza, Giardini Editori, „Linguistica Computazionale, III”, 1983, 229. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01574516>

Judit által a *Pléiade*-kiadás nyomán összeállított bőséges jegyzetanyagban olyan megjegyzések is szerepelnek, melyek a korábbi olvasóknak még maguktól értetődők voltak, mára azonban – bár szeretjük az ellenkezőjét hinni – sajnos korántsem azok. A *Bérénice*-re, Tiepolóra vagy Mantegnára vonatkozó jegyzetek mellett ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kaphattak volna az olyan magyarázatok is, melyek a járatlan olvasó számára fel sem tűnő vagy értelmezhetetlen, rejtett összefüggésekre világítanak rá a szövegben.

A zenéről

A bevezető rész zeneileg talán legszebb mondata a francia eredetiben így hangzik: „*Aussitôt je recouvrais la vue et j'étais bien étonné de trouver autour de moi une obscurité, douce et reposante pour mes yeux, mais peut-être plus encore pour mon esprit, à qui elle apparaissait comme une chose sans cause, incompréhensible, comme une chose vraiment obscure.*” Gyergyai megoldása ez alkalommal dallamosabb Jancsóénál: „Utána mindjárt látásomat is visszakaptam, s csak csodáltam, hogy magam körül csupa homályt találok, enyhét és megnyugtatót a szemnek, de talán még inkább az értelmemnek, amely előtt úgy tűnt fel, mint egy ok nélkül való és teljességgel értelmetlen, mint egy valóban homályos dolog.” Jancsó mondata darabosabb, s kevésbé képes visszaadni a szöveg ritmusát: „Mire rögtön visszanyertem a látásomat, s nem kis meglepetéssel tapasztaltam körös-körül a sötétet – enyhet s pihenést hozót a szemnek, de talán még inkább a szellemnek, amely ok nélkülinek, értelmetlennek érzekelte, mint valami igazán obskurus dolgot.” A mondat dallamán túl megfontolandó az is, hogy álom és ébrenlét viszonyában nem jobb megoldás-e a Gyergyai-féle „értelem”, mint a Jancsó által használt „szellem”, s indokolt-e a franciához képest magyarul idegenebbül hangzó és egyértelműen negatív felhangokat hordozó „obskurus” jelző.

Egyetértve Magyar Miklós elemzésének azon részével, melyben a Jancsó-fordítás zeneiségét méltatja („Elegendő hangosan felolvasni Proust alábbi mondatait és a két fordítást, hogy kitűnjön: Jancsó Júlia hűen visszaadja a prousti szöveg zeneiségét. Proust szövege: »*J'appuyais tendrement mes joues contre les belles joues de l'oreiller qui, pleines et fraîches, sont comme les joues de notre enfance. Je frottai une allumette pour regarder ma montre. Bientôt minuit.*« Jancsó Júlia fordítása: »*Gyengéd szeretettel szorítottam orcámat a párna szépséges orcájához, mely olyan pufók és friss, mint gyermekkorunk orcája. Gyufát gyújtottam, hogy az órára nézzek. Mindjárt éjfél.*«”) ¹⁴, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy e tekintetben a korábbi fordítás is tartogat szép megoldásokat. Gyergyai szövegváltozatát éppen a zeneiség hiánya és a mondat szerkezetek széttördelése miatt szokás kritizálni, de látni kell, hogy a fordító darabosságát, *betoldásait* és *fejtegető* jellegű megoldásait a prousti szöveg megismertetésének vágya magyarázza.

Értelem és érzelem...

A következő rész jól szemlélteti, hogy Gyergyai mindig tudósként (is) közelít a szöveghez:

„Je me doutais que pour elle, faire une commission à ma mère quand il y avait du monde lui paraîtrait aussi impossible que pour le portier d'un théâtre de remettre une lettre à un acteur pendant qu'il est en scène. Elle possédait à l'égard des choses qui peuvent ou ne peuvent pas se faire un code impérieux, abondant, subtil et intransigeant sur des distinc-

¹⁴ Magyar Miklós, Új fordításban jelent meg Proust első kötete, *Könyvkultúra Magazin Online*, 2017. június 30., <http://konyvkultura.kello.hu/kritika/2017/06/proust>

*tions insaisissables ou oiseuses (ce qui lui donnait l'apparence de ces lois antiques qui, à côté de prescriptions féroces comme de massacrer les enfants à la mamelle, défendent avec une délicatesse exagérée de faire bouillir le chevreau dans le lait de sa mère, ou de manger dans un animal le nerf de la cuisse). Ce code, [...] semblait avoir prévu des complexités sociales et des raffinements mondains tels que rien dans l'entourage de Françoise et dans sa vie de domestique de village n'avait pu les lui suggérer; [...]*¹⁵

Míg a „*faire une commission*” megfelelőjeként Jancsó igyekszik megtartani az igei szerkezetet („üzenetet átadni”), Gyergyai magát a megbízást hangsúlyozza, így közelebb áll a szöveg lényegi mondandójához. A következő mondat ritmusa mindkét fordításban megbicsaklik kissé, Gyergyai esetében újfent a magyarázó-értelmező betoldás miatt („arra kérné valaki”), Jancsónál pedig a „színházi portás” és a „színpadon lévő színész” alliterációjának következtében. Gyergyai megnevezi Françoise-t, holott az előző mondatból egyértelműen kiderül, ki a következő mondat alanya. Furcsamód mindkét fordító elsiklik a jellemábrázolás leglényegibb eleme fölött: Gyergyainál „mit szabad”, Jancsónál „mit illik” megtenni szerepel, holott arról van szó, hogy ami e törvények szerint nem elfogadható, Françoise felfogása szerint nem is történhet meg, nem létezhet. Míg Gyergyai egyszerűen „törvényekként”, Jancsó, Napóleon megidézve, „törvénykönyvként”, fordítja a „*code*” szócskát, amivel túlságosan is tárgyiasítja a belső meggyőződésből fakadó kötelezettséget, amit a „saját törvényei” jobban érzékeltetne.

Gyergyai akkor is filozfként nyúl a szöveghez, amikor az „*antique*” jelzőt, mintegy Proustot pontosítandó, „ótestamentuminak” fordítja, s míg Jancsó szép megoldással „haszontalan, árnyalatnyi különbségekként” magyarítja a „*distinctions insaisissables ou oiseuses*” fordulatot, addig Gyergyai „legmegfoghatatlanabb vagy akár leghiábavalóbb vonatkozásokról” beszél. A „kecskegida” és a „gödölye” vonatkozásában feltételezzük, hogy Jancsó Júlia a mai átlagbeszélő nyelvi szintjéhez igazodva választotta a „kecskegidát”, ám a „Ne főzd meg a gödölyét anyja tejében!” parancsolat többször is szerepel a *Tórában* (például 2Mózes 34:26), így e helyütt Gyergyai fordítását tartjuk sikerültebbnek, mely az egyes inak elfogaszttására vonatkozó tilalmak kérdésében is pontosabb.

¹⁵ „Gyanítottam, hogy üzenetet átadni édesanyámnak, amikor vendégek vannak, az ő szemében éppolyan lehetetlennek tűnik, mint egy színházi portásnak, hogy levelet kézbesítsen egy színpadon lévő színésznek. Az illendő és nem illendő dolgokkal kapcsolatban kimerítő és kényszerítő erejű törvénykönyv birtokában volt, kifinomult és kérlelhetetlen az érthetetlen vagy haszontalan, árnyalatnyi különbségeket illetően (így azokra az ókori törvényekre emlékeztetett, amelyek olyan könyörtelen rendeletek mellett, mint a csecsszopók lemeszárlásáról szóló, túlzott érzékenységgel tiltják, hogy a kecskegidát anyja tejében főzzük, vagy hogy egy állat combizmát megegyük). Ez a törvénykönyv, [...] igen bonyolult társadalmi helyzetekről és társasági finomságokról is intézkedhetett, amit környezetében és vidéki cselédéletében semmi sem sugallhatott [...]” (Jancsó Júlia, i. m., 34.) Vö. „Sejtettem, hogy az ő szemében az ily megbízás, mikor vendégek vannak, éppoly lehetetlennek látszik, mintha a színház portását arra kérné valaki, hogy egy színésznek előadás közben adjon át egy levelet. Françoise-nak megvoltak a maga bőséges, parancsoló, finom és kérlelhetetlen törvényei arra nézve, hogy mit szabad és mit nem a legmegfoghatatlanabb vagy akár leghiábavalóbb vonatkozásokban (hasonlóan azokhoz az ótestamentumi törvényekhez, amelyek egyrészt kegyetlenül előírják, hogy a csecsemőket már anyjuk mellén kell lemeszárolni, másrészt túlzott gyengédséggel tiltják, hogy a gödölyét megfőzzék saját anyja tejében, vagy hogy egy állat combjából megegyék az inakat). Úgy látszik, ezek a törvények, [...] igen sok olyan nagyvilági s társadalmi finomságra vonatkoztak, aminőket Françoise sem közvetlen környezetében, sem falusi cselédéletében nem tapasztalhatott [...]” (Gyergyai Albert, i. m., 30.)

Hármasegységek

Említettük már, milyen fontosak Proustnál a mondatok egyensúlyát biztosítani hivatott hármasegységek. Nézzük meg, miként adja vissza a két fordító az „*un code impérieux, abondant, subtil et intransigent sur des distinctions*” szerkezetet. Gyergyai fordítása így hangzik: „François-nak megvoltak a maga bőséges, parancsoló, finom és kérlelhetetlen törvényei arra nézve, hogy mit szabad és mit nem a legmegfoghatatlanabb vagy akár leghiábavalóbb vonatkozásokban.” Jancsó a következő megoldást választja: „Az illendő és nem illendő dolgokkal kapcsolatban kimerítő és kényszerítő erejű törvénykönyv birtokában volt, kifinomult és kérlelhetetlen az érthetetlen vagy haszontalan, árnyalatnyi különbségeket illetően...” Itt éppen Gyergyai ragaszkodik jobban az eredeti mondatszerkezethez, az egyébként nem túl jól megválasztott jelzők pedig eleve könnyebben kapcsolhatók a belső törvényeket középpontba állító megoldáshoz. Jancsó – szokásától eltérően – teljesen megváltoztatja az eredeti mondat szórendjét, de a jelzők átcsoportosítása éppen ott töri meg a prousti mondat lélegzetvételhez hasonlatos lendületét, ahol az a legkevésbé szerencsés.

A kötet egyik vezérmotívuma a gyermekkor varázsa, melyet Jancsó Júlia (nyilván nem véletlenül választva a Gyergyai-féle „Anyám” helyett a „Mama” megszólítást)¹⁶ mindvégig érzékenyen idéz meg, az alábbi példában nagyszerűen megőrizve a proust-i hármasegységek szerkezet szépségét:

„Aussi tous les changements bizarres qui se produisent dans l’attitude respective de la meunière et de l’enfant et qui ne trouvent leur explication que dans les progrès d’un amour naissant me paraissaient empreints d’un profond mystère dont je me figurais volontiers que la source devait être dans ce nom inconnu et si doux de « Champi » qui mettait sur l’enfant, qui le portait sans que je susse pourquoi, sa couleur vive, empourprée et charmante.”¹⁷

Jancsónál „eleven, bíborló és varázsos színbe vonta” megoldás szerepel, míg Gyergyai – igencsak szárazon – „vonzóvá” fokozza le az olvasmányélmény főhősét.

Gyergyai Albert alapvetően elemző, míg Jancsó Júlia sokkal inkább „beleérző” fordítói megközelítését híven szemlélteti a következő mondat megoldása:

„Si ma mère était une lectrice infidèle, c’était aussi, pour les ouvrages où elle trouvait l’accent d’un sentiment vrai, une lectrice admirable par le respect et la simplicité de l’interprétation, par la beauté et la douceur du son.”¹⁸

¹⁶ A kérdés itt is hasonlóképpen merül fel, mint az eredetileg szintén Gyergyai által fordított *Közöny* Ádám Péter és Kiss Kornélia fordításában megjelent új kiadása kapcsán. Vö.: Z. Varga Zoltán, Fordítás, értelmezés, kulturális transzfer, Albert Camus *L’Étranger*-jének újrafordításáról, *Jelenkor*, LX. évfolyam, 11. szám, 1254.

¹⁷ „Így hát szememben a molnárné és a fiú egymáshoz való viszonyában bekövetkező minden változást, mely csakis egy kezdődő szerelem kibontakozásával magyarázható, valami mélységes titokzatosság hatott át, melynek forrását előszeretettel kötöttem a számomra ismeretlen és oly kedves „Champi” névhez, amely viselőjét, a fiút, meg nem tudnám mondani, miért, eleven, bíborló és varázsos színbe vonta.” (Jancsó Júlia, i. m., 48.) Vö. „Így aztán azok a különös változások, amelyek a molnárné és a fiú viszonyában történnek, s amelyeket a kettőjük közt fejlődő szerelem magyarázhat, az én szememben mélységesen titokzatosnak látszottak, s úgy képzeltem, a forrásuk ebben a kedves és ismeretlen »Champi« névben található, ebben a névben, amely, nem tudom miért, de a fiút eleven, bíboros és vonzó színbe vonta.” (Gyergyai Albert, i. m., 43.)

¹⁸ „S ha édesanyám hűtlen felolvasó volt is, az olyan művekben, melyekben igazi érzélem kifejezésére lelt, egyben csodálatos felolvasó is az előadás tiszteletteljességének és póztalanságának, hangja szépségének és kedvességének köszönhetően.” (Jancsó Júlia, i. m., 48.) Vö. „Ha anyám

Míg Gyergyai azt mondja, „remekül tudott értelmezni”, addig Jancsó „csodás felolvasóról” beszél, amivel sokkal közelebb jár a Proust által ábrázolt gyermek érzéseéhez. Egyben azt is jól szemlélteti a részlet, hogy Jancsó Júlia sok esetben igyekszik ott is megtartani a francia névszói szerkezeteket, ahol magyarul talán célszerűbb volna igés szerkezettel helyettesíteni azt.

A híres madeleine-jelenetben („*Je refusai d'abord et, je ne sais pourquoi, je me ravisai. Elle envoya chercher un de ces gâteaux courts et dodus appelés Petites Madeleines [...].*”) Gyergyai fordítása ismét nehézkessé válik: „Először nem akartam inni, de aztán, nem tudom, miért, mégis meggondoltam magam.” Jancsónál ugyanez a mondat így hangzik: „Először nemet mondtam, majd magam sem tudom, miért, mégis igent.” A legtalálhatóbb megoldás talán a kettő kombinációja volna: „Először nemet mondtam, majd nem is tudom, miért, meggondoltam magam.” Gyergyai magyarázó szándékkal itt is betold egy részt a szövegbe („a tea mellé”), s bár a „tömszi” sütemény helyett a dundi vagy a pufók jobb volna, Jancsó szépen megőrzi a mondat zeneiségét.

Végezetül lássunk egy példát a Proustnak oly kedves metaforákra, melyben a gondolat/álom és az anyja biztonságos közelségére vágó kisgyermek képe kapcsolódik össze.¹⁹

„Il avait voulu laisser à sa pensée le temps d'accourir, de reconnaître le rêve qu'elle avait si longtemps caressé et d'assister à sa réalisation, comme une parente qu'on appelle pour prendre sa part du succès d'un enfant qu'elle a beaucoup aimé.”²⁰

Jancsónak, bár a kötet egészében kifejezetten ügyel rá, hogy lehetőség szerint megtartsa az efféle párhuzamos szerkezeteket, nem sikerül maradéktalanul kibontania a metaforát: az „accourir” megfelelője itt semmiképpen nem a „végigfutni”, hanem az ölelésre vágyva „odaszaladni” volna.

Távolról sem teljes, s főként stilisztikai kérdéseket feszegető összevetésünkéből is jól látható, hogy a két szöveg különbsége legalább annyira köszönhető a fordítással szemben támasztott különböző elvárásoknak és az egymással szinte össze sem hasonlítható kulturális kontextusnak, mint a két fordító egymástól igen-igen eltérő érzékenységének.

Áttekintésünk végén szeretnénk leszögezni, hogy észrevételeink és alapvető különbségeik ellenére mindkét fordítás kincsek rejteget, s el kell ismernünk, hogy Jancsó Júlia Proust-fordításai nélkül még ma is azon a kis földalattin zötykölődnénk, melynek szerelvényei elől hirtelen elfogytak a sínek.

---

hűtlen felolvasó volt is, oly műveket, amelyekben őszinte érzéseket talált, remekül tudott értelmezni, egyrészt komoly és egyszerű előadásával, másrészt szép és szelíd hangjával.” (Gyergyai Albert, i. m., 43.)

¹⁹ Monique J. Layton, Deux transformations métaphoriques de Proust, *Littérature*, 1974, 14. szám, 51.

²⁰ „Elég időt akart hagyni gondolatainak, hogy végigfussák, felismerjék az oly régóta dédelgetett álmot, s jelen lehessenek valóra válásánál, mint a nőrokon, akit meghívnak, hogy részese legyen egy hón szeretett gyermek sikerének.” (Jancsó Júlia, i. m., 246.) Vö. „Időt akart engedni az értelmének, hogy segítségére siessen, hogy felismerje azt az álmot, melyet oly soká dédelgetett, s hogy lássa a megvalósulását, mint az a rokon, akit meghívnak, hadd vegye ki ő is a részét szeretett kis öccse sikeréből.” (Gyergyai Albert, i. m., 233.)